

Лазар Д. Стојановић¹
Универзитет у Београду,
Факултет безбедности
Београд (Србија)

32.019.5:316.77(53)"2011"
Прејледни научни рад
Примљен 23/05/2024
Измењен 18/11/2024
Измењен 07/02/2025
Прихваћен 07/02/2025
doi: [10.5937/socpreg59-51078](https://doi.org/10.5937/socpreg59-51078)

ПРЕВРАТНИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ И ПОЗИЦИЈА МАСОВНИХ МЕДИЈА ТОКОМ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА – СЛУЧАЈ ТУНИСА, ЕГИПТА И СИРИЈЕ

Сажетак: Серија демонстрација на простору арапских земаља означена је синтагмом Арапско пролеће. На масовност грађанског окупљања и крајњи епилог многоме су утицала средства масовне комуникације, са доминантном позицијом друштвених мрежа. У корену сукоба налазили су се социјални проблеми у овом делу света и дубоко укоренењени режими са великом количином моћи. Крајњи циљ овог вида грађанске непослушности био је усмерен ка променама власти. У овом раду акценат стављамо на државе у којима је дошло до преврата, Тунис и Египат, али и на Сирију, као државу са значајним немирима и тврдом реакцијом снага безбедности, анализирајући контекст настајања немира, ток догађаја и крајњи епилог.

Кључне речи: Арапско пролеће, преврат, медији, безбедност

УВОД

Превратничке активности представљају чест облик угрожавања националне безбедности, усмерен ка преузимању виталних политичких позиција у земљи. Реч је о активностима које многоме могу подржати унутардржавни или инострани актери, способни да продукују несагледиве последице по националну државу. Имајући у виду сложеност и динамизам тако постављеног појма, треба знати да ће његов крајњи епилог зависити од мноштва фактора иманентних конкретном случају. Неки од кључних се тичу капацитета и спремности снага безбедности али и завереничких снага, друштвене или политичке рањивости и интересних сфера.

Имајући у виду изречено, предмет овог истраживања усмерен је ка анализи конкретних превратничких активности током Арапског пролећа, са посебним освртом на случајеве Туниса, Египта и Сирије. Релевантност случајева произлази из различитих реакција националних држава на покушај преврата, али и различитих

¹ lazarfb97@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-4777-7152>

крајњих епилога, чиме се стичу важни увиди о истраживаном феномену. Из овако постављеног предмета истраживања произлазе јасни циљеви, усмерени ка *опису* (дескрипцији) и *објашњењу* (експланацији). Опис је усмерен на појаве и процесе којима се омогућује боље разумевање корена превратничких тежњи, али и генезе активности на терену. На другој страни експланација се базира на препознавању и разумевању фактора који ремеће стање безбедности, као и на утврђивању узрочно-последичне везе међу њима (Вешић, 2019).

Случајеви Туниса, Египта и Сирије дају прегршт података, који се могу холистички анализирати и дати значајне закључке. Такође, препознала се важност позиције средстава масовне комуникације у савременим превратничким активностима. Реч је о делању које има способност веома успешне мобилизације грађана, имајући у виду лакоћу преноса информација. Сајбер простор се намеће као полазна основа, која је у случају Арапског пролећа била веома важна за ток и развој догађаја. Поред тога, амбиција нам је била да апострофирамо контекст у коме настаје Арапско пролеће, али и важност адекватне реакције снага безбедности на превратничке тежње.

КОРЕНИ СУКОБА – РАЂАЊЕ АРАПСКОГ ПРОЛЕЋА

Ако пролеће симболизује буђење природе, онда би том аналогijом Арапско пролеће представљало буђење севера Африке и дела Блиског истока, проткано вером и надом за бољим животом. Наиме, својеврстан је парадокс рећи да становништво севера Африке и дела Блиског истока живи на ивици сиромаштва. Такав тренд праћен је значајном социоекономском неједнакошћу, која подстиче друштвену дисфункцију (Ncube, Anyanwu, Hausken, 2014). Ова реалност умногоме чуди имајући у виду приступ Средоземном мору, које је између осталог дало име повољној клими тог дела света, Суецком заливу као аорти светске трговине, и поседовање значајног енергетског богатства. Међутим, груписање економске и политичке моћи око малог броја људи довело је до стварања друштвеног јаза који је средњу класу учинио непостојећом. Празан простор који се формирао између друштвених слојева је значајно зависио од места живљења. Становништво у приобаљу је поседовало значајно бољи животни стандард од оног у континенталном делу земаља, док би исти принцип важио и за однос урбаног и руралног подручја (Gana, 2012). Са сличним проблемима су се суочавале готово све земље овог простора, без обзира на то да ли је реч о пустињским ретко насељеним емиратима или демографским гигантима. Стога, социјални проблеми представљају један од фактора који је утицао на настајање грађанског незадовољства и Арапског пролећа као његове кулминације.

Недостатак било какве пословне перспективе младих представљао је велики проблем. Стопа незапослености младих у Тунису је непосредно уочи демонстрација премашивала 30 процената (Joffé, 2013). Паралелно са економском стагнацијом одвијао се развој корупције и непотизма, који је већини грађана овог простора отежавао свакодневни живот и довео до података према којима бар 20% становништва северне Африке и Блиског истока живи испод границе сиромаштва, док других 20% егзистира око те границе (Joffé, 2013). Поред тога, почетком новог века долази до значајног пораста цена егзистенцијалних намирница, што отежава живот становништва и

додатно увећава број оних који не могу обезбедити егзистенцију. Конкретне примере Туниса, Египта, централно поменутих у оквиру студије, спаја лоше спроведен процес економске либерализације и политичког плурализма. Економско отварање тржишта се односило на елитисте блиске режиму, који су профитирали на уштрб сељака и малих произвођача који нису осетили благодети либерализације тржишта (Abdelbaki, 2013; Springborg, 2011). Такав однос на релацији власт–елита стварао је стабилан апарат, који је функционисао по принципу обостране користи, односно опстанка ауторитарних режима и гомилања богатства елита. Државнички приходи су неравномерно распоређивани, пре свега они од енергетске добити земаља, чије су делове само сукцесивно добијали грађани, у виду најразличитијих субвенција, чиме се грађански бунт бар тренутно одлагао. Међутим, латентна ауторитарност је и упркос томе попут магнета гомилала грађанску гнев, нарочито у земљама попут Туниса, који није значајан енергетски произвођач.

Имајући у виду да су ауторитарни режими вишепутно поменути као кривци социјалних разлика и проблема у овом делу света, треба апострофирати да *de iure* није реч о ауторитарном државном уређењу. Обриси демократије су били присутни кроз устав, изборне процесе и постојање политичког плурализма. Међутим, сада *de facto* посматрано, стање на терену се дијаметрално разликовало. Државничке одлуке су зависиле од појединаца елите, изборни процеси су строго контролисани, а опозиционе политичке партије забрањиване. Такво политичко окружење се није обазирало на социјалне проблеме, штавише стварало их је и продубљивало.

ХРОНОЛОГИЈА ГРАЂАНСКОГ БУНТА – СЛУЧАЈ ТУНИСА, ЕГИПТА И СИРИЈЕ

Иако узроци грађанског бунта своје корене проналазе у социјалној нестабилности, битно је указати и на непосредни повод, који је представљао прекретницу за даљу ескалацију грађанских нередa. Наиме, високо образовани и незапослени Тунишанин Мухамед Бузизи, локални продавац воћа, самозапалио се услед забране рада и тешке животне ситуације, крајем 2010. године². У знак емпатије, али и личног незадовољства стањем у држави, неколико стотина суграђана се континуирано окупљало на антивладиним протестима. С временом окупљања нису била угушена већ омасовљена (Britannica, 2014). У томе су умногоме помогле и друштвене мреже, путем којих су слике са лица места путовале светом, пре свега, земљама крај Средоземног мора. Протести су се кретали из малих руралних подручја ка главном граду, а већ у

² У раду „Достојанство! Путовање кроз Арапско пролеће“ приказана је хронологија догађаја кобног 17. децембра 2010. године, која је важна за разумевање контекста. Аутор је приказао дан младог Тунишанина, његову набавку воћа, позиционирање на месту продаје, као и сукоб са полицијом која га је оптужила за непоседовање дозволе. Након физичког напада и несразмерне употребе силе, Бузизи је покушао да ступи у контакт са градоначелником, а након и тог неуспеха купио је разређивач и полио се њиме (West, 2011). После бацања шибице и самозапаливања млади трговац је постао симбол борбе милиона људи на простору северне Африке и Блиског истока, тиме покренувши лавину познатију као Арапско пролеће.

првим данима 2011. године број жртава из редова демонстраната је био двоцифрен на дневном нивоу (Radinović, 2018). Улице већих градова биле су пуне оружаних снага, а пароле демонстраната, једва уочљиве од баченог сузавца, недвосмислено су биле усмерене на смену режима, која се и догодила 14. јануара 2011. године. И након испуњеног циља, држава се суочавала са низом проблема које намеће успостављање новог поретка као и његова почетна рањивост.

Оно што је у Тунису био локални пиљар то је у Египту била Асма ал Мафуз, активисткиња и блогерка, чија реченица са друштвене мреже – *не љубите наду, нада нестјаје само онда када кажете да нема више наде* (Salt, 2012, 57) – постаје вирална и подстиче грађане на окупљање, подједнако добро као и брутални чин у Тунису. Трг Тахрир, у центру Каира, био је поприште на хиљаде демонстраната, код којих је елемент организованости био израженији него у Тунису. Невладине организације, политичке партије и многи други актери од друштвеног кредибилитета дали су подршку и утицали на успешну финализацију, из угла превратника. Иако је бунт крунисан прогоном дугогодишњег лидера, позитивне промене у Египту нису долазиле тако брзо. Слободан простор за своју промоцију, али и деловање искористиле су групе исламских фундаменталиста. Стога, постпревратнички период и успостављање здравих основа представља прави изазов за једну националну државу. Египат је тек неколико година након преврата успео да се врати на прави колосек и кристалише као регионална сила.

Домино ефекту демонстрација се није назирао крај. Било је само питање која земља арапског света ће наредна изразити грађански бунт. Крајње строг режим Сирије, на челу са Асадом, био је спреман да свом силом одговори и на најмањи наговештај исказивања незадовољства. У складу са тим тинејдери, аутори антирежимских графита, били су предмет тортуре, што је иницирало мирна окупљања грађана на којима је дошло и до првих жртава (Al Saleh, 2013). Од тог момента, марта 2011. године, исказивање грађанског незадовољства али и жртве из редова побуњеника, постају сиријска свакодневица, у којој снаге безбедности нису одустајале од суровог гушења грађанских окупљања. Поменути активности нису довеле до преврата режима Асада, али су државу увеле у грађански рат, свакодневне немире и укључивање екстерних актера, чиме је конфликт постао још комплекснији. У годинама након тога Сирија представља турско подручје, са мноштвом конфронтација и жртава, чиме се улази у хуманитарну кризу којој се не назире крај³.

УЛОГА МАСОВНИХ МЕДИЈА У АРАПСКОМ ПРОЛЕЋУ

Ниједан историјски период није донео толико корените промене у кратком року до информатичке револуције, коју можемо посматрати кроз три етапе. Прва је обележена открићем телефона и радио-пријемника, друга је донела прве рачунаре, док је трећа информатичка револуција, уједно и најзначајнија, препознатљива по

³ Децембра 2024. године дошло је до свргнућа с власти председника Башара ел Асада (Bashar al-Assad), *нај. ур.*

глобалној мрежи – Интернету (Putnik, 2012). Улагања у ову област су вишеструко повећана, те се од почетка 21. века информатичка моћ удвостручавала сваких 18 месеци (Nye, 2014). Континуирана генеза ове области омогућила је брз проток информација, али и значајну видљивост имајући у виду број глобалних корисника. У прилог томе, данас има преко милијарду веб-локација, Гугл (енгл. *Google*) у дану бележи преко 8,5 милијарди претрага, док је тиме обухваћено 66% светског становништва, односно 5,35 милијарди људи (Curate Labs, 2024). На овај начин сваки појединац добија могућност дистрибуирања информација широм света. Неке од најважнијих карактеристика новонасталог информационог друштва масовне комуникације су: приступачност у реалном времену, брзина дистрибуције информација, глобални карактер и анонимност, која отвара простор за злоупотребе због одсуства личне одговорности (Svetoka, 2016). Све наведено подиже значај друштвених мрежа, које се поред номинално позитивних намера могу користити и у деструктивне сврхе. Пропаганда, манипулација, дезинформисање и њихов утицај на друштвене вредности могу продукovati несагледиве последице (Svetoka, 2016).

Моћ масовних медија у превратничким активностима може бити и те како значајно средство, али ће крајњи епилог умногоне зависити и од других фактора. Дакле, политичку активност кроз масовне медије не треба перципирати као чаробан и сигуран пут ка политичким променама. Штавише такво стање представља ретку, само у одређеним случајевима оствариву, појаву. Пре конкретнијег бављења њоме може се указати на прегршт неуспеха из приближног временског периода, попут белоруских активиста који су се 2006. године организовали путем електронске поште, побуне припадника иранског „Зеленог покрета“ 2009. или демонстраната „Црвених кошуља“ који су се, у Бангкоку 2010. године, организовали путем друштвених мрежа (Shirky, 2011).

Улога мас-медија и страног фактора у Арапском пролећу је била значајна. Масовни медији су углавном били усмерени ка апострофирању превратничких тежњи уз спорадичне покушаје пропагандног деловања режима на власти са циљем њеног очувања. Због значајне цензуре главних медија друштвене мреже су постале основни модел информисања, путем ког су се критике режима несметано износиле (Milošević, 2013). Присуство страног фактора, пре свега великих сила, представљало је устаљени образац придобијања нестабилних система са тенденцијом остваривања појединачних интереса који у случају Арапског пролећа нису изостали, имајући у виду повољан географски положај ових земаља и енергетско богатство.

Пре Арапског пролећа многи аналитичари су указивали на значај који појачано присуство друштвених медија може имати за становништво. Било је јасно да ће то бити прилика да се чује глас супротне стране, која ће стварати притисак на недемократске режиме. Мобилизациони позиви, дељење слика и препричавање догађаја са лица места су оповргнули скептицизам, пре свега власти, према овој нововековној мекој моћи (Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012). Покушаји ограничавања или спутавања ових порука нимало нису једноставни, имајући у виду обим и брзину којом информације настају и шире се путем мреже. Цензура, иманентна земаљама арапског света, ни у најстрожим системима не може се сматрати тоталном, будући да се велики број становништва информира управо путем интернета (Milošević, 2013).

Препознавање потенцијала друштвених мрежа је довело до пораста броја корисника. Наиме, почетком 2010. године Фејсбук (енгл. *Facebook*) имао је око 12 милиона корисника у земљама арапског света, док је тај број до краја године порастао на више од 21 милион корисника. Реч је о стопи раста од 78%. На то треба додати и постојање преко 40.000 блогова који су свакодневно информисали широке масе (Ghannam, 2011). Сходно апострофираној популаризацији друштвених мрежа, снимак Тунишанина који се самозапалио је обишао Египат и мобилисао грађане на бунт. Формиране су неформалне групе које су приказивале снимке полицијске бруталности током протеста, оповргавале изнесено на националним медијима и позивале грађане на окупљања са информацијама о месту, времену и другој логистици. Једна од таквих група Египћана је крајем 2010. године бројала пола милиона чланова. Неизоставна је и улога коју је Твитер (енгл. *Twitter*) имао у Арапском пролећу. У јеку незадовољства број твитова на дневном нивоу је био преко 250.000, дакле 175 у минути, односно приближно три твита у секунди. У оваквом скору најпопуларнији хеш-таг у првој трећини 2011. године је био Египат (*#egypt*) са преко милион помињања (Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012). Пропаганда пласирана посредством масовних медија током Арапског пролећа је доказала своју улогу и значај по друштвено-политичку свакодневицу. Епилог таквог утицаја је у „најблажој“ варијанти продуковао грађански устанак, у појединим случајевима политички преврат (Тунис и Египат), док је у Сирији створен дубоки конфликт и хуманитарна катастрофа.

Треба указати на то да земље захваћене Арапским пролећем такав дигитални капацитет самостално не би могле достићи, имајући у виду њихово информационо и технолошко кашњење. Велику подршку, како логистичку тако и технолошку, пружиле су невладине организације и удружења која су синтагму „грађанског новинарства“ пренела преко Средоземља, у име борбе за људска права и демократију на том простору. На том трагу Обама, тадашњи председник Сједињених Америчких Држава, дао је подршку египатској револуцији, уочавајући у њој следеће принципа актуелног поретка (Hashemi, 2012). Неоспорни утицај спољних фактора на дешавања са овог простора повезан је са различитим интересима, међу којима енергетика односи примат. Енергетски потенцијал односно „проклетство црног злата“ је у случају арапских земаља интензивирало улогу великих сила (Radinović, 2018). Пропагандно деловање је у овом смислу усмерено на подршку режимима који би се доласком на власт реванширали економско-енергетском сарадњом, а све у складу са тржишном либерализацијом. Имајући у виду актуелне догађаје потражња за афричким ресурсима и притисци геополитике на овај простор ће бити све интензивнији.

Но, пропаганда Арапског пролећа је имала и други смер на који треба указати, без обзира на неуспех и далеко мањи обим ових активности. Пропагандно поступање је било један од почетних одговора режима у Тунису и очајнички покушај успостављања контроле. Тадашњи председник Бен Али је у свом првом обраћању народу осуђивао протестне активности и позивао на мир. Након тога је посетио у болници трговца воћем који се самозапалио покушавајући тиме да искаже емпатичност. Младић је недуго након тога преминуо. Следећа обраћања су представљала врхунац пропагандног поступања режима на власти. Шеф државе је том приликом обећавао масовно запошљавање уз стотине хиљада радних места, уверавао да ће уклонити интернет

ограничења, позивао на смањење полицијске бруталности (Schiller, 2011). Међутим, закасна пропаганда у овом случају није дала резултате, односно није спречила политички преврат који је уследио. Исти модел режимске пропаганде у Египту је забележио идентичан резултат. Мубарак, вишедеценијски лидер земље, посегнуо је за контрадемонстрацијама које нису оствариле жељени ефекат као ни, испоставиће се, последњи говор који је био пун уступака нетипичних за ауторитарне државнике. Напослетку и Асад је проформе посегнуо за обећањима веће демократизације али у много умеренијем тону и уз наставак јаке репресије која је пропагандне покушаје оставила дубоко по страни.

Утицај друштвених мрежа на овом простору се не завршава са Арапским пролећем, што је највидљивије на примеру Сирије. Саковић и Терзић указују на то да у тој регији обавештајне службе западних земаља бележе своју активност чак и кроз формирање интересних група на друштвеним мрежама. Враћањем у прошлост и анализом ранијих конфликта, утиче се на свест људи, буди национални набој у становништву и изазивају жељене реакције (Saković & Terzić, 2018). На тај начин друштвене мреже постају погодно средство опредељујуће за смиривање или распламсавање конфликта у зависности од интереса конкретног случаја. Истине ради, треба истаћи да је и Исламска држава, као супротна страна, препознала важност друштвених мрежа. Путем њих спровођено је терористичко регрутовање, али и застрашивање кроз бруталне терористичке акте, који су неретко објављивани на интернету (Saković & Terzić, 2018). Временом друштвене мреже развијају алгоритме усмерене ка већој контроли садржаја који се објављују, али и креирају практичне методе ауторизације за ограничавање широке моћи друштвених мрежа, попут неопходности верификације налога на мрежи. На тај начин се превазилазе слабости из прошлости, те пласирање интернет садржаја постаје активност која са собом носи далеко више одговорности.

РЕАКЦИЈА СНАГА БЕЗБЕДНОСТИ

Друштвене мреже су се током Арапског пролећа позиционирале као важно средство у пласирању ставова, судова и мишљења. Такве информације су за последицу имале грађанску реакцију у виду протеста против дубоко укоревених режима. Стога, овај део рада има за циљ да прикаже реакцију снага безбедности, у државама обухваћеним студијама случаја, будући да тај аспект представља саставни део анализе превратничких тежњи, али и предмет коментарисања или осуђивања на друштвеним мрежама.

Превратничке активности представљају сложен процес, који зависи од мноштва фактора. На том трагу начелно се разликују две крајности, превратничке снаге, које су усмерене ка дестабилизацији режима и снаге безбедности, чији је примарни задатак пружање отпора и очување поретка. Стога, из угла снага безбедности веома је важно правовремено препознавање „симптома“ преврата и адекватно реаговање у погледу критичне инфраструктуре, која представља комплексан сплет међусобно повезаних објеката и процеса значајних за беспрекорно функционисање државе и друштва (Keković & Ninković, 2020).

Полазећи од чињенице да је у великом броју земаља арапског света дошло до исказивања грађанског незадовољства, сасвим је природна различита реакција државних снага на такво стање. На пример, режим у Тунису је протестима био затечен, те је изостала брза реакција њиховог заустављања или ограничавања. Штавише, реакција Бен Алија, тадашњег председника Туниса, била је најпре закаснела, а затим и превише блага што је представљало „ветар у леђа“ за превратничке снаге. Оправдање треба тражити и у чињеници да је управо ова земља првак у избијању грађанских нереда, који ће се касније проширити на земље у окружењу. Међутим, до краја 2010. године сукоби са полицијом су били све интензивнији, а масовни протест адвоката, почетком наредне године, додатно је подизао тензију противећи се репресивним мерама (Radinović, 2018). Из угла безбедносне процене, у Тунису је изостала правовремена реакција, а касније заштравање, у виду употребе водених топова, снајпера и жртава демонстрација, деловало је контрапродуктивно и додатно распламсало сукоб, окончан превратом и бекством председника, који се на тој функцији налазио 24 године⁴. Сlike, утисци и гнев грађана, услед снажне безбедносне реакције, веома успешно допирали су, посредством друштвених мрежа, до широких грађанских маса.

Далакура апострофира да од спремности и осећаја режима за адекватном употребом апарата принуде зависи политички опстанак, односно од лојалности савезника, пре свега оружаних снага и безбедносних служби (Dalacouga, 2012). Стога, уколико снаге задужене за гарантовање безбедности остану на страни шефа државе, он има велике шансе за опстанак на власти, док њихово отказивање послушности, чак и дела сектора безбедности, даје значајну предност револуционарним снагама. Управо такав сценарио, отказивања послушности круцијалних безбедносних снага, резултирао је политичким превратом у Египту. Иако су непосредни узроци демонстрација у Египту били сличне природе као и они у суседном Тунису, суштинска разлика је била у поступању снага безбедности. Несразмеран одговор на грађанску непослушност додатно је подстакао превратничке тежње, на чији успех је значајно утицала одлука војске да *пређе на групу ситрану улице* и уклони Мубарака са власти. На овакав епилог несумњиво је утицао притисак јавности који се континуирано одвијао на мрежи. На крају, током осамдесетодневних протеста и несразмерне употребе апарата принуде живот је изгубило око 840 људи, док је преко 6.000 повређено (Radinović, 2018).

Безбедносни одговор сиријског режима је дефинитивно био бруталнији од реакција снага безбедности на простору Туниса и Египта. Иако таква реакција неретко може бити контрапродуктивна, делује да је овога пута утицала на одржавање постојећег режима на власти. Познаваоци обавештајно-безбедносног система указују на то да је ова делатност у Сирији изузетно развијена и такав аргумент поткрепљују податком према коме један припадних службе долази на 158 становника (Parezanović, 2013). Додајући да су све специјализоване службе под контролом шефа државе, евидентно је да је такво стање допринело опстанку постојећег режима на власти. Међутим, пуки опстанак није значајно и безбедносну стабилизацију већ, напротив, даљу ескалацију и неизвесност. Хајдеман сматра да овакве реакције настају услед тежње ауторитарних

⁴ Бен Али, други по реду председник Туниса, на тој позицији се налазио од 1987. до 2011. године када је био приморан да се повуче са власти, али и напусти земљу, наштавши уточиште у Саудијској Арабији у којој је и преминуо 2019. године.

режима да очувају постојећи апарат владавине који је деценијама грађен, док им на том путу отворено тржиште и демократија представљају претњу (Heydemann, 2007), имајући у виду да је номинално реч о антиподу ауторитарне контроле.

ЗАКЉУЧАК

Превратничке активности представљају значајан изазов са којим се национална држава може суочавати. Стога, веома је важно адекватно поступање у тим случајевима. Научна литература умногоме препознаје Арапско пролеће као важан догађај. У раду користимо прилику да објединимо најважније информације о догађајима који су захватили земље насељене арапским становништвом почетком друге деценије 21. века. Пружа се хронолошки преглед, који омогућава најпре стицање увида у разлоге грађанског незадовољства, рађање идеја о преврату, генези активности грађанске непослушности на простору три државе, улози друштвених мрежа, безбедносној реакцији и коначно крајњем епилогу у свакој од држава.

У рад вишеструко апострофирамо позицију масовних медија и снага безбедности, као полуга од којих зависи настајање, али и развој догађаја. Медији и друштвене мреже се доминантно користе у почетним фазама, као окидач, на путу грађанског груписања, док се у каснијим етапама могу појављивати као средство логистике, односно мегафона који извештава о претходним и будућим догађајима. На другој страни снаге безбедности имају дужност благовременог индиковања и сузбијања превратничких намера. Поред спремности за предузимање правих корака, гаранти безбедности морају бити свесни да се на супротној страни могу налазити професионалне структуре софистицираних моћи и темељне стратегије.

Иако је реч о друштвеним феноменима које одликује динамичност и аутентичност, треба истаћи да анализа конкретних превратничких дешавања током Арапског пролећа може бити корисна за стицање важних увида значајних за будућност. Арапским пролећем су друштвене мреже додатно добиле на кредибилитету, показавши да умногоме могу утицати на политичка дешавања у земљи. Лакоћа и брзина трансфера информација је поред номинално позитивних примена, препозната и од стране деструктивних актера. Њихова све учесталија појава захтева развијање модела контроле и ограничавање моћи друштвених мрежа.

Lazar D. Stojanović¹
University of Belgrade, Faculty of Security Studies
Belgrade (Serbia)

THE SUBVERSIVE POTENTIAL AND POSITION OF MASS MEDIA DURING THE ARAB SPRING – THE CASE OF TUNISIA, EGYPT AND SYRIA

(Translation *In Extenso*)

Abstract: A series of demonstrations in the territory of Arab countries is labelled with the phrase “Arab Spring”. The mass character of the civic gathering and the final epilogue were greatly influenced by the means of mass communication, with the dominant position of social networks. At the root of the conflict were social problems in this part of the world and deeply entrenched regimes with large amounts of power. The ultimate goal of this form of civil disobedience was directed towards changes in government. The paper focuses on the countries where the coup occurred, Tunisia and Egypt, but also Syria, as a country with significant unrest and a harsh reaction by the security forces, analyzing the context of the emergence of the unrest, the course of events and the final epilogue.

Keywords: Arab Spring, coup, media, security

INTRODUCTION

Subversive activities are a frequent form of threatening national security, directed towards taking over vital political positions in a country. These activities may be largely supported by domestic/internal or external actors, capable of producing unforeseeable consequences to the national state. Having in mind the complexity and dynamics of the concept determined in this manner, it should be taken account that its final epilogue will depend on a number of factors immanent to the specific case. Some of the key factors concern the capacity and readiness of security forces, but also of conspiracy forces, social or political vulnerability and spheres of interest.

Considering the above-said, the subject of this research is directed towards the analysis of specific subversive activities during the Arab Spring, with a special focus on the cases of Tunisia, Egypt and Syria. The relevance of the cases derives from different reactions of the

¹ lazarfb97@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-4777-7152>

national states to the coup attempt, as well as from different final epilogues, which ensures important insights into the analyzed phenomenon. From thus established research subject, clear goals can be determined, directed towards *decryption* and *explanation*. The description focuses on the phenomena and processes which ensure better understanding of the root of subversive tendencies, as well as of the genesis of activities in the field. On the other hand, the explanation is based on recognizing and understanding the factors which disturb the state of security, as well as on tendencies determining the cause-and-effect relationship between them (Bešić, 2019).

The cases of Tunisia, Egypt and Syria provide plenty of data that may be holistically analyzed and used for important conclusions. Moreover, the importance of the position of mass communication means in today's subversive activities has been recognized. It is acting capable of quite successful civic mobilization, having in mind its easy information transfer. Cyberspace is imposed as a starting point which, in the case of the Arab Spring, was quite important for the course and development of events. In addition, our intention was to emphasize the context in which the Arab Spring emerged, as well as the importance of an adequate reaction of security forces to subversive tendencies.

ROOTS OF THE CONFLICT – AWAKENING OF THE ARAB SPRING

If spring symbolizes nature awakening, then, applying the analogy, the Arab Spring would be awakening of the north of Africa and part of the Middle East, permeated by faith and hope for a better life. In fact, it is a paradox of its own to say that the inhabitants in the north of Africa and part of the Middle East live on the verge of poverty. This trend is accompanied by substantial socio-economic inequality which leads to the social dysfunction (Ncube, Anyanwu, Hausken, 2014). Such reality is rather strange having in mind the access to the Mediterranean Sea (after which, among other things, the favourable climate of that part of the world was named), to the Suez Canal as an aorta of world trade, and the possession of significant energy wealth. However, grouping of economic and political power around a small number of people led to a social gap which made the middle class disappear. The empty space formed between social classes significantly depended on the place of residence. The population in the coastal region had a substantially better living standard than the population in the continental part of these countries, while the same principle would also apply in the comparison of urban and rural regions (Gana, 2012). Similar problems were faced by almost all countries in this territory, no matter whether they were sparsely populated desert emirates or demographic giants. Therefore, social problems are one of the factors leading to civil dissatisfaction and the Arab Spring as its culmination.

The lack of any business perspective for youth was a huge problem. The youth unemployment rate in Tunisia just before the demonstrations exceeded 30% (Joffé, 2013). Simultaneously with economic stagnation, corruption and nepotism evolved, which compounded the life of the majority of inhabitants in this territory, leading to the data that minimum 20% of the population in North Africa and the Middle East lived on the poverty line, while 20% lived around that line (Joffé, 2013). Moreover, the beginning of the

new century witnessed a substantial increase in the prices of staple foods, which made life difficult and further increased the number of those who could not earn their living. The specific examples of Tunisia and Egypt, centrally mentioned within the study, are connected with a poorly implemented process of economic liberalization and political pluralism. The economic opening of the market involved the elitists close to the regime, who profited at the expense of the peasants and small producers deprived of feeling the benefits of the market liberalization (Abdelbaki, 2013; Springborg, 2011). This authorities-elites relationship created a stable apparatus functioning by the principle of mutual benefits, i.e., survival of the authoritarian regimes and the accumulation of the elites' wealth. Government revenues were unevenly allotted, primarily those from the energy profits of these countries, parts of which were only successively given to inhabitants in the form of various subsidies, thus at least temporarily postponing civil unrest. Despite of this, latent authoritarianism still magnetically provoked civil dissatisfaction, particularly in the countries such as Tunisia, which is not an important producer of energy.

Since authoritarian regimes have been multiply mentioned as culprits for social inequalities and problems in this part of the world, it should emphasize that *de iure* it is not the authoritarian state organization. The contours of democracy were present in the constitution, electoral processes and the existence of political pluralism. However, now observed *de facto*, the situation in the field was diametrically opposite. Government decisions depended on individuals from the elite; electoral processes were strictly controlled, while opposition political parties were prohibited. This political environment did not pay any attention to social problems; on the contrary, it created and deepened those problems.

CHRONOLOGY OF CIVIL UNREST – THE CASES OF TUNISIA, EGYPT AND SYRIA

Although the causes of civil unrest have their roots in social instability, it is important to point to the direct cause as well as the turning point for further escalation of civil unrest. Namely, Mohamed Bouazizi, a highly-educated and unemployed Tunisian working as a local fruit vendor, set himself on fire because of a job prohibition and a difficult life situation, at the end of 2010². In order to express empathy, but also their personal dissatisfaction with the situation in the country, several hundred people constantly gathered at anti-government protests. With time, the protests were not suppressed but, on the contrary, attracted a large number of people (Britannica, 2014). It was largely helped by social networks thanks to which the pictures from the scene could travel all over the world, primarily in the countries

² The book "*Karama! Travels through the Arab Spring*" provides a chronology of the events on the fatal 17th December 2010, which is relevant for understanding the context. The author describes the day in the life of a young Tunisian, how he buys fruit and goes to his place of sale, as well as his conflict with the police accusing him of not having the permit. After the physical assault and disproportionate use of force, Bouazizi tried to contact the mayor, but after failing to do it he bought a can of gasoline and doused himself with it (West, 2011). By igniting a match and setting himself on fire, the young vendor became a symbol of the fight of millions of people in North Africa and the Middle East, thus triggering the avalanche widely known as the Arab Spring.

along the Mediterranean Sea. The protests spread from small rural regions to the capital and in the first days of 2011, the number of victims among the protesters was two-digit on a daily basis (Radinović, 2018). The streets of larger cities were full of armed forces, while the protesters' banners, barely visible in the thrown teargas, unambiguously demanded the change of the regime, which eventually occurred on 14th January 2011. Even after the achieved goal, the state faced a series of problems imposed by the establishment of the new order, as well as its initial vulnerability.

What was a local fruit vendor in Tunisia, in Egypt it was Asmaa Mahfouz, an activist and blogger whose social media message – *Never say there's no hope. Hope disappears only when you say there's no hope.* (Salt, 2012, 57) – became viral and encouraged civic gathering as efficiently as the brutal act in Tunisia. Tahrir Square in the centre of Cairo became the gathering place of thousands of protesters who possessed a more pronounced element of organization than protesters in Tunisia. Non-governmental organizations, political parties and many other actors with social credibility gave support and led to the successful finalization from the protesters' perspective. Although the unrest was crowned by the exile of the long-time leader, positive changes did not occur so rapidly in Egypt. The free space left for self-promotion and action was used by groups of Islamist fundamentalists. Therefore, the post-coup period and the establishment of sound foundations are a true challenge to a national state. It took Egypt several years after the coup to manage to return to the right track and to emerge as a regional power.

The domino effect of demonstrations seemed to have no end in sight. The only question was exactly which country of the Arab world would be the next one to express civil dissatisfaction. The extremely harsh regime of Syria, led by Assad, was ready to use force in its reaction to the slightest indication of showing dissatisfaction. Therefore, the teenage authors of anti-regime graffiti were subjected to torture, which initiated peaceful civic gatherings where, however, first victims were recorded (Al Saleh, 2013). From that moment in March 2011, expressing civil dissatisfaction as well as reporting about the number of victims from the protesters' ranks became an everyday situation in Syria, where the security forces continued their brutal suppression of civic gathering. The above-mentioned activities did not lead to overthrowing Assad's regime, but they led the country into a civil war, everyday unrest and involvement of external actors, which made the conflict even more complex. In the ensuing years, Syria is still an unstable region with a large number of confrontations and victims, which constitutes a humanitarian crisis with no foreseeable end³.

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE ARAB SPRING

No other era in history has brought such radical changes in a short period of time as the information technology, which may be seen through three stages. The first is marked by the inventions of the telephone and radio-receiver; the second stage brought first computers, while the third information revolution, at the same time the most important one, is recognizable by the global network – the internet (Putnik, 2012). Investments in this field have increased multiply and since the beginning of the 21st century the information power

³ In December 2024, President Bashar al-Assad was overthrown from power, editor's note.

has doubled every 18 months (Nye, 2014). The continued genesis of this field has ensured fast information flow, as well as significant visibility considering the number of global users. This is corroborated by the fact that today there is more than a billion websites; *Google* registers more than 8.5 billion searches on a daily basis, while it involves 66% of the world's population, or 5.35 billion people (Curate Labs, 2024). In this way, each individual has the opportunity to distribute information worldwide. Some of the most important characteristics of the newly-established information mass-communication society are: accessibility in real time, speed of information distribution, the global character and anonymity, which opens the space for abuse because of the absence of personal responsibility (Svetoka, 2016). All the above-listed increases the importance of social networks which, apart from nominally positive intentions, can also be used for destructive purposes. Propaganda, manipulation, disinformation and their impact on social values may produce unforeseeable consequences (Svetoka, 2016).

The power of mass media in subversive activities may be quite an important means, but the final epilogue will largely depend on other factors as well. Namely, political activity through mass media should not be perceived as a magic and safe road towards political changes. In fact, this state is a rare phenomenon, plausible only in certain cases. Before dealing with it more specifically, it may be used to point to a multitude of failures from a similar period of time, e.g., Belarus activists who organized themselves by e-mail in 2006, the rebellion of the members of Iranian "Green Movement" in 2009, or "Red Shirts" protesters who organized themselves via social networks in Bangkok in 2010 (Shirky, 2011).

The role of mass media and the foreign factor in the Arab Spring was quite significant. Mass media were mainly directed towards emphasizing subversive tendencies with sporadic attempts at propaganda acting of the regimes in power aimed at keeping these regimes in power. Because of the substantial censorship of the major media, social networks became the basic model of information, through which regime criticism could be expressed with no obstruction (Milošević, 2013). The presence of the foreign factor, primarily of great powers, was an established pattern of winning over the unstable systems with a tendency of achieving individual interests which also existed the case of the Arab Spring, having in mind the favourable geographic position of these countries and their energy wealth.

Before the Arab Spring, many analysts pointed to the importance of the increased presence of social media for population. It was clearly an opportunity to hear the voice of the opposite side, which will exert a pressure on non-democratic regimes. Mobilization calls, sharing pictures and retelling events from the spot denied scepticism, primarily of the authorities, towards this new-century soft power (Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012). The attempts of limiting or preventing these messages are not simple at all, taking into account the range and speed of information being created and spread via the network. Censorship, immanent to the Arab world countries, cannot be considered total even in the harshest regimes, since a large number of people are informed exactly through the internet (Milošević, 2013).

Recognizing the potential of social networks has led to an increasing number of users. In fact, at the beginning of 2010, *Facebook* had about 12 million users in the Arab world countries, while that number soared to more than 21 million users by the end of the year, making the growth rate of 78%. This should also include the existence of over 40,000

blogs informing broad masses of people on a daily basis (Ghannam, 2011). In line with the highlighted popularization of social networks, the video of the Tunisian who set himself on fire was seen all over Egypt and mobilized the inhabitants to rebel. Informal groups were formed which showed the video coverage of police brutality during the protests, denied information presented by the national media and invited citizens to gather, while providing information about the place, time and other logistics. One of these groups of Egyptians had half a million members at the end of 2010. The role played by *Twitter* in the Arab Spring is also indisputable. At the height of dissatisfaction, the number of tweets was more than 250.000 on a daily basis, or 175 per minute – approximately three tweets per second. In this score, the most popular hashtag in the first third of 2011 was Egypt (*#egypt*) with more than a million mentions (Frangonikolopoulos & Chapsos, 2012). The propaganda placed via mass media during the Arab Spring proved its role and importance for everyday social and political life. The epilogue of this influence in the “mildest” version produced a civic rebellion, in some cases a political coup (Tunisia and Egypt), while a deep conflict and a humanitarian disaster occurred in Syria.

It should be pointed out that the countries involved in the Arab Spring could not reach such digital capacity having in mind their information and technological delay. Great support, both logistic and technological, was provided by non-governmental organizations and associations which spread the syntagm of “civic journalism” across the Mediterranean, in the name of the fight for human rights and democracy in this territory. On that trail, Obama, the US President at the time, supported the Egyptian revolution, observing in it the respect for the principles of the actual order (Hashemi, 2012). An indisputable impact of external factors on the events in this territory is associated with different interests, with energy having the primacy among them. Energy potential, or the “black gold curse”, in the case of the Arab countries intensified the role of great powers (Radinović, 2018). Propaganda activities in these terms were directed towards the support to the regimes that would, after coming to power, provide economic-energy cooperation in return, completely in line with market liberalization. Having in mind the current events, demand for African resources and geopolitical pressures on this territory will be increasingly intensive.

However, the Arab Spring propaganda had another direction that needs to be emphasized, regardless of the failure and much smaller range of these activities. Propaganda acting was one of the initial responses of the regime in Tunisia and a desperate attempt to establish control. Ben Ali, who was the president at the time, criticized protest activities and invited to peace in his first address to the people. Afterwards, in hospital, he visited the fruit vendor who had set himself on fire, trying to show his empathy. Soon after this visit the young man died. The following addresses were the culmination of propaganda acting of the regime in power. The head of the state promised employment with hundreds of thousands of vacancies, trying to convince the people that he would remove internet restrictions, and demanding the reduction of police brutality (Schiller, 2011). However, delayed propaganda in this case did not produce any results, i.e., it did not prevent the ensuing political coup. The same model of regime propaganda had an identical result in Egypt. Mubarak, the leader of the country for many decades, resorted to counter-protests which did not have a desired effect; as it will turn out, equally inefficient was his last speech, full of concessions untypical of authoritarian statesmen. Finally, Assad had a pro forma attempt

to promise greater democratization, but in a much more moderate tone, while continuing harsh repression which left the propaganda efforts completely aside.

The influence of social networks in this territory does not end with the Arab Spring, which is most evident in the case of Syria. Saković and Terzić point out that in this region the intelligence services of the Western countries record their activity even through the formation of interest groups on social networks. By returning to the past and analyzing previous conflicts, it is possible to influence the people's consciousness, to awaken the national charge in the population, and to provoke desired reactions (Saković & Terzić, 2018). In this manner, social networks become a suitable means that can alternatively reduce or expand conflicts, depending on the interests in a specific case. For the sake of truth, it should be pointed out that the Islamic State, as the opposite side, has also recognized the importance of social networks. Through social networks, it conducted terrorist recruitment, as well as intimidation by brutal terrorist acts, frequently shown on the internet (Saković & Terzić, 2018). With time, social networks have developed algorithms aimed at greater control of the shared content, but they also create practical authorization methods to limit the broad power of social networks, such as necessary account verification on the network. In that way it is possible to overcome the weaknesses from the past, and the placement of the internet content is becoming an activity which implies far more responsibility.

REACTION OF SECURITY FORCES

During the Arab Spring, social networks were positioned as an important means in placing attitudes, judgments and opinions. Such information consequently led to the civil reaction in the form of protests against deeply-entrenched regimes. Therefore, this part of the work is aimed at showing the reaction of the security forces in the countries covered by these case studies, since this aspect is integral part of the analysis of subversive tendencies, as well as the subject of commenting or judging on social networks.

Subversive activities are a complex process that depends on many factors. In that respect, two extremes can be generally distinguished: subversive forces which are directed towards destabilizing the regime and security forces whose primary task is to provide resistance and maintain the order. Therefore, from the perspective of the security forces, of great importance is timely recognition of the coup "symptoms" and adequate reaction regarding critical infrastructure, which constitutes a complex combination of mutually connected facilities and processes relevant for the flawless functioning of the state and society (Keković & Ninković, 2020).

Starting from the fact that a large number of Arab countries expressed civil dissatisfaction, it is only natural that the state forces reacted differently to such a situation. For example, the regime in Tunisia was caught unawares by the protests, and that is why there was no fast reaction in its prevention or restriction. In fact, the reaction of Ben Ali, President of Tunisia at the time, was delayed at first, and then too mild, which was "wind to the sails" of the subversive forces. The justification should also be searched in the fact that this country was the first in the outbreak of civil unrest, which will subsequently spread to the neighbouring countries as well. However, by the end of 2010, the conflicts with the police became more intensive, while the mass protest of the lawyers at the beginning of

2011 further raised tension by opposing the repressive measures (Radinović, 2018). From the perspective of the security evaluation, there was no timely reaction in Tunisia, while subsequent exacerbation in the form of water cannon, snipers and victims of the protests seemed counter-productive and further increased the conflict, which ended in a coup and the president's fleeing the country after 24 years in that position⁴. The pictures, impressions and wrath of the inhabitants due to the strong security reaction successfully reached broad masses of people via social networks.

Dalacoura emphasizes that political survival depends on the regime's readiness and ability to decide about the use of the coercion apparatus, i.e., on the loyalty of the regime's allies, primarily armed forces and security services (Dalacoura, 2012). Namely, if the forces in charge of guaranteeing security remain on the side of the head of the state, he/she has great chances to stay in power, while their disobedience, even if it refers only to the security sector, will give a significant advantage to revolutionary forces. This very scenario of the disobedience of crucial security forces resulted in the political coup in Egypt. Although the direct causes of the protests in Egypt were similar to those in its neighbour Tunisia, the essential difference lay in the acting of the security forces. The disproportionate response to civil disobedience additionally encouraged subversive tendencies, the success of which was substantially influenced by the army decision to *cross to the other side of the street* and overthrow Mubarak from power. This epilogue was undoubtedly influenced by the public pressure continuously present on the networks. Finally, during the eighty-day protests and disproportionate use of the coercive apparatus, about 840 were killed while more than 6,000 were injured (Radinović, 2018).

The security reaction of the Syrian regime was definitely more brutal than the reactions of the security forces in the territory of Tunisia and Egypt. Although such a reaction can often be counter-productive, it seems that this time it helped in keeping the existing regime in power. The connoisseurs of the intelligence-security system indicate that this activity is extremely developed in Syria, which is an argument corroborated by the data about one member of the intelligence-security service per 158 inhabitants (Parezanović, 2013). If we add that all specialized services are controlled by the head of the state, this situation evidently led to the survival of the existing regime in power. However, mere survival did not also imply security stabilization; on the contrary, it led to further escalation and uncertainty. Heydemann believes that such reactions occur due to the tendency of the authoritarian regimes to preserve the existing apparatus of power, which has been built for decades, while open market and democracy pose threats on that road (Heydemann, 2007), having in mind that this is nominally an antipode of authoritarian control.

CONCLUSION

Subversive activities are an important challenge potentially faced by a national state. Therefore, it is of extreme importance to act adequately in such cases. Scientific literature largely acknowledges the Arab Spring as an important event. In the paper we have used the

⁴ Ben Ali, the second president of Tunisia, held this position from 1987 to 2011. Having been forced to withdraw from power and leave the country, he found refuge Saudi Arabia, where he died in 2019.

opportunity to unify most important information about the events involving the countries with Arab population at the beginning of the second decade of the 21st century. There is a chronological overview which ensures, first of all, getting insight into the reasons of citizens' dissatisfaction, the emergence of the coup idea, the genesis of civil disobedience activities in the territory of these three countries, the role of social networks, security response and, finally, the epilogue in each of these countries.

In the paper, we multiply emphasize the position of mass media and security forces as levers depending on which events occur and also develop. Media and social networks are dominantly used in the beginning stages as a trigger on the road of civic grouping, while in later stages they may appear as a means of logistics, i.e., a loudspeaker reporting about past and future events. On the other hand, the duty of security forces is timely indication and suppression of subversive intentions. Apart from readiness to undertake proper steps, security guarantors must be aware that on the opposite side there may be professional structures with sophisticated powers and thorough strategies.

Although these are social phenomena characterized by dynamics and authenticity, it should be emphasized that the analysis of specific subversive activities during the Arab Spring may be useful for gaining important insights for the future. With the Arab Spring, social networks achieved further credibility, showing that they could largely affect political events in the country. Apart from the nominally positive changes, the ease and speed of information transfer has been recognized by destructive actors as well. Their increasingly frequent appearance demands developing models of controlling and limiting the power of social networks.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Abdelbaki, H. H. (2013). The impact of Arab spring on stock market performance. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 3 (3), 169–185. Available at: <https://mpr.ub.uni-muenchen.de/54814/>
- Al Saleh, A. (2013). *Dissecting an Evolving Conflict: The Syrian Uprising and the Future of the Country*. Washington: Institute for Social Policy and Understanding.
- Bešić, M. (2019). *Methodology of social sciences*. Novi Sad: Akademska knjiga [In Serbian].
- Britannica (2014). Jasmine Revolution – Tunisian history. Available at: <https://www.britannica.com/event/Jasmine-Revolution>
- Curate Labs (2024). *How many Websites Are There in The World (2024)*. Available at: <https://curatelabs.co/how-many-websites-are-there/> Accessed: 25.10.2024.
- Dalacoura, K. (2012). The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications. *International Affairs*, 88 (1), 63–79.
- Frangonikolopoulos, C. A., Chapsos, I. (2012). Explaining the role and the impact of the social media in the Arab Spring. *Global Media Journal: Mediterranean Edition*, 7 (2), 10–20.
- Gana, A. (2012). The rural and Agricultural Roots of the Tunisian Revolution: When Food Security Matters. *International Journal of Soc. of Agr. & Food*, 19 (2), 201–213. Doi: [Org/10.48416/ijfsaf.v19i2.224](https://doi.org/10.48416/ijfsaf.v19i2.224).
- Ghannam, J. (2011). *Social Media in the Arab World: Leading up to the Uprisings of 2011*. Washington, D. C.: Center for International Media Assistance.

- Hashemi, N. (2012). The Arab Spring, US foreign policy, and the question of democracy in the Middle East. *Denv. J. Int'l L. & Pol'y*, 41 (1), 31–46.
- Heydemann, S. (2007). *Upgrading authoritarianism in the Arab world*. Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution.
- Joffé, G. (2013). The Arab Spring in north Africa: origins and prospects. In: *North Africa's Arab Spring*, 3–28. Routledge.
- Keković, Z., Ninković, V. (2020). *Protection of critical infrastructure – a systemic approach*. Beograd: Centar za analizu rizika i upravljanje krizama. [In Serbian]
- Milošević, B. (2013). Social Networks and Arab Spring. *CM: Communication Management Quarterly*, 8 (27), 91–108. [In Serbian]
- Ncube, M., Anyanwu, J. C., Hausken, K. (2014). Inequality, economic growth and poverty in the Middle East and North Africa (MENA). *African Development Review*, 26 (3), 435–453. [Doi.org/10.1111/1467-8268.12103](https://doi.org/10.1111/1467-8268.12103).
- Nye, J. (2014). The Information Revolution and Soft Power. *Current History*, 113 (759), 19–22. [Doi.10.1525/curh.2014.113.759.19](https://doi.org/10.1525/curh.2014.113.759.19).
- Parezanović, M. (2013). Political coup – a systemic approach. *Nova srpska politička misao*, Beograd [In Serbian]
- Putnik, N. (2012). *Cyber warfare – a new form of contemporary social conflict*. Doctoral dissertation. Universitet u Beogradu – Fakultet za bezbednost. [In Serbian]
- Radinović, D. (2018). *The social roots of political upheavals in Arab countries at the beginning of the 21st century*. Doctoral Dissertation. Universitet u Beogradu – Filozofski fakultet. [In Serbian]
- Saković, R., Terzić, M. (2018). The use of social networks in hybrid warfare, *Vojno delo*, 7, 318–334. [Doi: 10.5937/vojnodelo1807318R](https://doi.org/10.5937/vojnodelo1807318R). [In Serbian]
- Salt, J. (2012). Containing the Arab Spring. *Interface: a journal for and about social movements*, 4 (1), 54–66.
- Schiller, T. (2011). *Tunisian – a revolution and its consequences*, KAS International Reports 5.
- Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change. *Foreign affairs*, 28–41.
- Springborg, R. (2011). The political economy of the Arab Spring. *Mediterranean Politics*, 16 (3), 427–433. [Doi.org/10.1080/12629395.2011.613678](https://doi.org/10.1080/12629395.2011.613678).
- Svetoka, S. (2016). *Social media as a tool of hybrid warfare*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence.
- West, J. (2011). *Karama! Travels through the Arab Spring*. London: Heron Books.